

Institutt for samfunnsforskning
Ved Jon Rogstad og Arnfinn H.
Midtbøen
Postboks 3233
0208 Oslo

Vår ref.: 2008/139 Deres Ref.: Dato: 19.03.09

Vedrørende prosjekt om diskrimineringens art og omfang

Innledningsvis vil vi takke for presentasjonen av rapporten "Fra symptom til årsak. Metodiske utfordringer og forskningsetiske dilemmaer ved bruk av tester i studiet av diskriminering" (2009) på komitémøtet 2. mars 2009, der både komitémedlemmene og dere hadde anledning til å utveksle synspunkter og utdype argumenter for og imot prosjektet. Dere ber Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsfag og humaniora (NESH) om å gi en etisk vurdering av metoden som skisseres og diskuteres i rapporten.

NESH har tidligere vurdert prosjektet på møte 20. november 2008, og nå på møte 2. mars, og ved sirkulasjon av svarbrev til medlemmene. De følgende momentene er til dels en repetisjon av de momentene som NESH har understreket tidligere i brev 5. desember 2008, men vi forsøker her særlig å imøtekomme en del av refleksjonene fra dere etter dette brevet.

Komiteen er enig om følgende tre punkter:

(1) Prosjektet kan ha meget stor samfunnsmessig og vitenskapelig nytte. I Norge er det per i dag liten kunnskap om diskrimineringens art og omfang. Det er derfor av stor interesse å få kartlagt omfanget av diskriminering. Som det påpekes i rapporten, "Fra symptom til årsak", utgjør diskriminering en trussel mot grunnleggende rettigheter og idealer i det norske samfunnet, samtidig som en vedvarende ekskludering av etniske minoritetsgrupper vil gi betydelige samfunnsøkonomiske tap. Det argumenteres godt for at det vil være av særlig nytte å avdekke årsakene til diskriminering, fordi dette på lengre sikt vil kunne bidra til å redusere diskrimineringens omfang ved at man igangsetter relevante tiltak.

Vitenskapelig kan studien også ha stor nytte. Det vises til at det er gjort tilsvarende undersøkelser som dem som er skissert i prosjektets Del I (situasjonstesting) i flere andre land, inkludert nordiske land, og det finnes dermed et relativt stort etablert og komparativt materiale. En norsk studie åpner for muligheten til å undersøke i hvilken grad diskriminering i Norge er lik eller ulik diskriminering i andre land.

(2) Det er i utgangspunktet legitimt å gjøre en avveining mellom samfunnsnytte og etikk i dette prosjektet. Risiko for å påføre belastninger på deltakerne, og brudd på tillitt til forskningen anses for å være sannsynlige og alvorlige skader, men ikke i den grad at det overhodet ikke kan være snakk om en avveining.

(3) I vurderingen av prosjektet og i avveiningen mellom prosjektets verdi på den ene siden, og prosjektets etiske problemer på den andre siden, er det hensiktsmessig å skille mellom del 1 (situasjonstesting) og del 2 (kvalitative intervjuer). Komiteen mener at del I er forskningsetisk problematisk på grunn av fravikelse av krav om informert samtykke og at forskerne utgir seg og sine henvendelser for å være noe annet enn de faktisk er. Del II er problematisk fordi den skal koples til Del I. Komitémedlemmene tillegger de etiske problemene som er knyttet til prosjektet noe ulik vekt.

a) *Del I: Situasjonstesting*

De etiske problemene er særlig knyttet til spørsmål om å fravike krav om fritt og informert samtykke (NESHs retningslinjer punkt 9). Kravet om fritt og informert samtykke skal forebygge krenkelser av personlig integritet. I Forskningsetiske retningslinjer står det at individet har behov for selv å kunne påvirke hva som skjer med det på viktige områder av livet (punkt 6). Komiteen mener at krenkelsen av personlig integritet må tas like alvorlig, selv om man her har å gjøre med personer som befinner seg i en profesjonell rolle som arbeidsgivere. Samtidig mener komiteen at krenkelsen for den enkelte vil ikke være så stor og at det er mindre belastende å være en del av en statistikk, slik tilfellet vil være dersom prosjektet begrenses til del I.

Komiteen mener at man ved å utføre testingen gjør mer enn bare å observere praksis. Bruk av fiktive jobbsøknader for å teste ut reaksjoner og holdninger hos arbeidsgivere kan betegnes som en type "felteksperiment", der det kan være et poeng at deltakere i eksperimentet ikke er klar over din egen deltakelse, og at det derfor ikke innhentes informert samtykke. Slike metoder stiller særlige krav til etisk og metodisk aktsomhet. I denne saken er det også en risiko for at forskerne ved å sende inn fiktive søknader kan det fremprovoseres en mulig kriminell handling som ikke ville ha funnet sted dersom forskningen hadde blitt gjennomført. Dette reiser igjen utfordringer i forhold til spørsmål om forskerens taushetsplikt og varslingsplikt som bør vurderes nærmere.

På et overordnet plan er det en fare for at fravikelsen fra kravet om at deltakere i forskning normalt skal ha informasjon om det som angår deres deltakelse, kan svekke tilliten til forskningen. En fare ved å fravike er at forskningen kan bringes i miskreditt når folk oppdager at de har vært ført bak lyset. Som svar er det blitt påpekt at det kan være uetisk ikke å utforske et alvorlig samfunnsproblem som diskriminering når man vet at den foregår, når verdien av mer kunnskap om dette er stor, og når man faktisk har metoder for å forske på det.

Kravet om fritt og informert samtykke er svært vesentlig, men det er ikke ufravikelig. I retningslinjene punkt 8 står det at kravet om å informere den som deltar kan fravikes dersom unntaket kan begrunnes i: a) forskningens verdi; og b) mangelen på alternativer, og c) at man ellers retter seg etter hensyn til den enkelte, formulert i punktene 5-9.

Når det gjelder spørsmålet om alternative metoder: Dere argumenterer med at deres metode representerer en unik mulighet til å avdekke hva arbeidsgivere gjør i praksis, og ikke bare hva de sier at de gjør (2009: 89-96). Komiteen legger til grunn at det ikke eksisterer andre gode alternativer som kan belyse de spørsmål man ønsker å besvare *like godt*. NESH mener imidlertid at det kan eksistere andre metoder som kan skaffe til veie mye av den kunnskapen man søker å nå her, som ikke har de samme forskningsetiske problemene. Det bør normalt være slik at det gis informasjon om prosjektet på forhånd selv om dette kan gå på bekostning av datas kvalitet. Man bør ha rett til å trekke seg fra undersøkelsen, slik det legges opp til, selv om dette kan gå på bekostning av datas kvalitet.

b) Del II: *Intervjuene*

Følgende argumenter er blitt fremført for og imot å supplere testingen med intervjuer. Medlemmene vektlegger disse argumentene noe ulikt.

- Intervjuene søker å gi nyttig kunnskap om årsakene til diskriminering, og målet er dermed å øke prosjektets verdi. Intervjuene vil kunne gi opplysninger om hvordan arbeidsgivere faktisk resonnerer, hvilke forhold til de legger vekt på i ansettelsene og hvor bevisste de er i ansettelsene (Rogstad og Midtbøen 2009: 69). Komiteen mener at det er grunnlag for å stille spørsmål om man virkelig vil få den kunnskapen man er ute etter i intervjuene. Vil metoden virkelig evne å frembringe de dataene man er ute etter? Kan man få tak i sannheten om deltakernes handlinger og dermed deres beveggrunner for å handle slik som de gjorde? Dersom det ikke er tilfelle, vil prosjektet miste mye av sin verdi, og inkluderingen av intervjuer er uforsvarlig. Det var enighet om at det er helt vesentlig at man makter å oppnå tillitt hos arbeidsgiverne for å lykkes.
- Intervjuene kan gi mulighet for å oppfylle kravet om fritt og informert samtykke i etterkant av testingen. Det kan imidlertid stilles spørsmål ved hvor fritt samtykket egentlig er når det innhentes i etterkant av testingen. Det er vesentlig her at deltakelse forutsetter aktivt samtykke, uten utilbørlig press. Deltakerne skal også bli informert om prosjektet og om hvorfor de ikke ble informert i forkant.
- Komiteen mener at intervjuene kan representere en ny krenkelse. På den annen side kan det hevdes, som dere gjør, at snarere enn å representere en ny krenkelse kan intervjuene bidra til å formilde den første krenkelsen idet de gir deltakerne mulighet til å forklare og utdype sine handlinger (2009: 69-70).

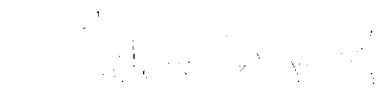
- Det gis også en mulighet for at forskerne enda en gang vil føre noen bak lyset, dersom den ikke-etnisk-norske søkeren blir stilt først blant stillingssøkerne. Ved å opplyse reelle søkere at vedkommende har tatt en annen jobb, slik det ble redegjort for av forskerne på møtet, vil de reelle søkerne bringes falske opplysninger. Her bør det utarbeides andre løsninger, som kan unngå nye etisk problematiske handlinger.
- Det er i prosjektbeskrivelsen ikke klargjort hvordan utvelgelsen av arbeidsgivere til intervju skal gjøres. NESH har derfor ikke kunnet vurdere om det knytter seg forskningsetiske problemer til dette.

Etter NESH' oppfatning krever prosjektet en utfordrende avveining mellom på den ene siden å bringe forskningen i miskreditt ved å unnlate å utforske et samfunnsmessig viktig tema og på den andre siden å bringe forskningen i miskreditt ved at metoden som velges ikke følger etiske retningslinjer. Det reiser spørsmål om hvor langt forskere kan gå med å lempe på etikk for å være samfunnsnyttige. Det er en grense for hva en forsker bør tillate seg. Selv om komitémedlemmene vektet de forskningsetiske problemene ved prosjektet noe ulikt, er det enighet om at prosjektet kan bli forskningsetisk forbedret, dersom:

1. Eksperimentet avsluttes tidlig i søknadsprosessen, slik at kostnadene for deltakerne blir små.
2. All informasjon som innhentes anonymiseres og det innhentes ikke informasjon om hvilke enkeltpersoner i virksomheten som sto for saksbehandlingen. Derved blir den innhentede informasjonen mindre sensitiv.
3. Det bør være opp til deltakerne, arbeidsgiverne, å ta kontakt etter at de er informert om eksperimentet. Alle som samtykker til å bli intervjuet kan selv velge hvorvidt de ønsker å bli konfrontert med hvordan de håndterte de to fiktive søknadene. Derved kan intervjuet i mindre grad framstå som en ytterligere krenkelse.

Med de forbehold som er tatt i disse punktene og over, mener komiteen av den samfunnsmessige nytten ved å gjennomføre prosjektet vil veie tyngre enn de forskningsetisk problematiske sidene ved det.

Vennlig hilsen

Anne-Hilde Nagel
Leder i NESH

Helene Ingierd
Sekretariatsleder for NESH